

TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI ELVEINK KIALAKÍTÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

A kapitalista fejlődés nehéz örökséget hagyott számunkra városaink és falvaink helyzetében: a városodás és a városépítés még a kapitalizmus általános fejlődésével sem tudott lépést tartani. Az ország városhálózata fejletlen és aránytalan, városainak beépítése zsúfolt és egészségtelen, berendezése hiányos, felszereltsége korszerűtlen volt. Ezt a helyzetet még súlyosbította az a pusztulás, amit a második világháború okozott a magyar városokban. Így a felszabadulás utáni első feladat nem a korszerűsítés, a fejlesztés, hanem a háborús károk helyreállítása volt.

Az új építkezések megkezdésével az első új lakóházcsoportok, lakótelepek építésével, melyek elsősorban a munkások számára a munkáslakta területeken folytak, gyakorlatilag megkezdődött a városépítés polgári osztályjellegének felszámolása. Az exkluzív villák és társasházak, spekulatív bérházak és munkásbarakok helyett egységes, igényes, korszerűsége törekvő lakásépítkezés indult meg. A városi telek magántulajdona ugyan nem szűnik meg teljesen, de a városépítésre gyakorolt hatása aránylag szűkebb területre szorul vissza. A telekhatárok már nem akadályozhatják nagy lakókomplexumok egységes megfogalmazását és tervszerű megvalósítását.

Szocialista iparosítási politikánk következtében új, nagy, korszerű kohászati, vegyipari, textilipari üzemek és erőművek épülnek, szén, bauxit, olaj, földgáz nagyobb arányú kitermelése indul meg és velük együtt az új ipari jellegű városok és számos városi jellegű község építése kezdődik meg. Dunaújváros, Kazincbarcika és még néhány más város és lakótelep — a szocialista magyar városépítés úttörői — sok vonatkozásban még ma is példái a korszerű városépítésnek. Ezzel párhuzamosan Budapest és számos más meglévő — elsősorban ipari jellegű — városunk fejlesztése, újjáépítése bontakozik ki. Ez a folyamat nem a kapitalizmus spontán városodásának jegyében zajlik le, hanem a tervszerű városépítés következményeképpen. A városrendezési tervek már nemcsak szabályozzák az építési igényt, hanem irányítják is. Városépítési tevékenységünk tehát merőben más jellegű, mint a felszabadulás előtti időszaké, a szocialista városépítés kezdete ez hazánkban.

Azokban az új városokban, amelyeket eddig építettünk, sok hibájuk ellenére egészségesebben, kényelmesebben lehet élni, mint a meglévőkben. Az igények azonban növekednek és miután tudjuk, hogy ezek a városok és azok is, amelyeket a közeljövőben építünk, illetve átépítünk, a kommunista társadalom korát is fogják szolgálni, mai munkánkban szem előtt kell tartanunk nemcsak a mai társadalom, hanem a kommunizmus korának városaival szem-

Pécs délnyugati városrésze

ben támasztott követelményeket is. Annak a társadalomnak az igényéről van szó, amelynek jövődjét az utópista szocialisták közel félezeréven keresztül sejtették, megvalósításának elkerülhetetlenségét Marx és Engels tudományosan bebizonyították, az építés folyamatának korát Lenin és pártja a Szovjetunióban megindította és amely a felszabadulás és a 20 éves szocialista fejlődés révén a magyar nép számára is elérhető közelségbe került. De tudunk-e választ adni arra, hogy milyenek legyenek ennek az új korszaknak települései? A teljesség igényével nem tudunk válaszolni, néhány fontosabb vonásának felvázolását azonban megkíséreljük.

A választ kétségtelenül elsősorban az új társadalom jellegében kell keresni, kutatni. Ehhez nagy segítséget ad a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. Kongresszusán elfogadott új pártprogram, amely határozottan körvonalazza a kommunista társadalmat. Elsősorban erre az okmányra, valamint a szocialista országok — köztük hazánk — eddigi tapasztalataira támaszkodva körvonalazhatjuk az új társadalmi rend hatását a lakosság élet- és munkakörülményeire, települése viszonyaira.

A népesség az átlagos életkor meghosszabbodásával nagy mértékben növekszik. A növekedés mai üteme felülmúl minden eddigit. Míg az idősámításunk előtti ezer évben a Föld népessége ezer év alatt nőtt kétszeresére (80 millióról 160 millióra), 1850 és 1950 között ez a megkétszereződés (1200 millióról 2500 millióra) már csak száz évet vett igénybe. A következő valószínűleg mindössze 50 év alatt fog bekövetkezni. A számos prognózis közül közismert Fritz Baadée, mely szerint 40 év alatt (2000-re) a föld népessége megduplázó-

dik, 6 milliárd lesz. Hazánk nem a leggyorsabban szaporodó népek közé tartozik (legalább is jelenleg), így is egyes becslések szerint népessége 2000-re meghaladja majd a 12 milliós lakosszámot. E becslések helyességét most nem kívánom vitatni, csak a feladat nagyságrendjét kívántam érzékeltetni. Hisz közismert az a tétel, mely szerint a kommunista társadalom egyik alapvető vonása az igényeknek a társadalom által mindenki számára történő kielégítése. Ez tehát rendkívül nagy mennyiségbeli feladat megoldását kívánja meg. Az igények növekvő sokoldalúsága, differenciáltsága pedig egyre fokozódó minőségbeli feladatok teljesítését igényli. A kommunista társadalmat nem lehet úgy tekinteni, mint ami véglegesen kialakult és már tovább nem fejlődhet, újabb vonásokkal nem gazdagodhat, új igényeket nem támaszthat. Az igények jelentkezése és kielégítésének lehetőségei persze kölcsönhatásban vannak egymással. A társadalom egészének és minden egyes tagjának fokozódó igényei kielégítésének teljessége jelenti a kommunista társadalom felépítését. A fentiekben kifejtettek szerint ma még nem lehet az igényeket a kommunista társadalomra jellemző teljességgel meghatározni. De közülük a jelentősebbeket — ha csak általánosságban is — minél hamarabb fel kell mérnünk, ha sikeresen, hasznosan akarunk a jövő számára alkotni. Ehhez mindenekelőtt ilyen kérdésekre kell választ kapnunk: hogyan alakul a kommunizmusban a család és a társadalom, az egyén és a közösség, a társadalmi hasznos munka és az egyén szabadidejének, a művészet és a társadalom, valamint a társadalomfejlődés és a technikai fejlődés viszonya. Minden kérdés nagy és mélyreható vizsgálatot igénylő téma, külön értekezés tárgyát képezhetné. Az aláb-

Pécs délnyugati városrésze

Veszprém új lakóterülete

biakban csak néhány tömör mondatban próbálunk foglalkozni e kérdések egy-némelyikével.

A kommunista társadalom alapsejtje kettős: a család és a közösség. A család a társadalom szilárd, tartós alapsejtje marad a különböző utópisztikus elmefuttatások és rágalmak ellenére. Ugyanakkor azonban a társadalom a családtól teljesen, vagy részben átveszi számos funkcióját: pl. a nevelést, (bölcsőde, óvoda, napköziotthonos vagy internátus rendszerű iskolák segítségével), a közétkeztetést (éttermek és cukrászdák létesítésével, félkészételek készítésével), különböző szolgáltatásokat (mosás, ruhajavítás stb.). Tehát a közösség megosztja a gondot, a felelősséget a családdal, a gyermekek nevelése, a család ellátása stb. terén. A feladatok átvállalásának időbeni mértékét kell megállapítani. A társadalom fejlődésével együtt fejlődik a közösség is. Közösségen a munkaközösséget (pl. üzem—ipartelep), a tanulóközösséget (pl. osztály—iskola), a lakóközösséget (házcsoport—lakókörzet) stb. értjük. A közösségek több fokozatúak: pl. üzemegeység—gyáregység—ipartelep, vagy lakóház—lakókomplexum—lakókörzet—lakónegyed. A társadalom a közösségek (munkahely, lakóhely, tanulási forma) szabad kiválasztását, alakulását biztosítja. A közösség érdeke nem ellentétes az egyén, a család érdekével, de nagy hatással van formálódásukra, fejlődésükre, társadalmi szerepkörük kialakítására.

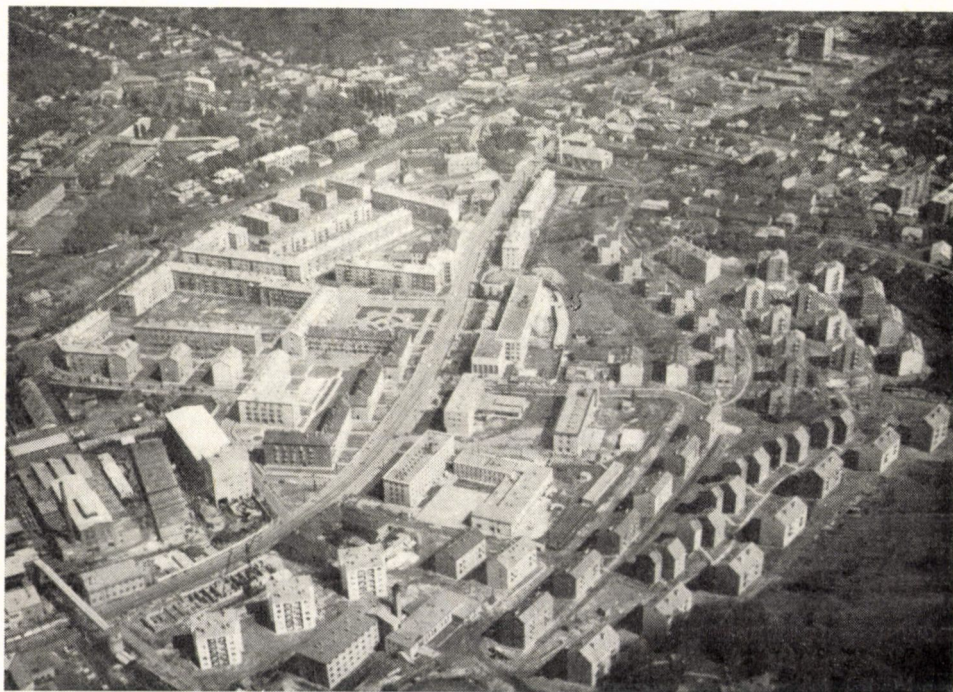
A tudomány, a technika fejlődésének gyümölcsét az egész társadalom élvezi. Eredményképpen — a gépesítés, és az automatizálás következményeként — a nehéz fizikai munka felszámolása következik be, létrejön a rövidebb

munkaidő. Az iskolázottság és a magasabb műveltség általánossá tétele jelentkezik, hisz a művelődésre szánnak idő meghosszabbodik (már ma a kötelező középiskola bevezetése előtt állunk), a testedzés mint igény általánossá válik. A művészet ösztönző jellegűvé válik, a társadalom mondanivalójának kifejező eszköze formálódik, a művészeti nevelés mint társadalmi igény jelentkezik. Gyorsabb ütemű lesz a társadalmi—gazdasági haladás. Az anyagi javak felhalmozása, a technika fejlődése mind több korszerű szolgáltatást jelent a lakosság részére, javítja életkörülményeit. Az igények és a kielégítési lehetőségek összhangja mind tökéletesebbé válik.

A települési forma szervesen összefügg a társadalmi—gazdasági fejlődéssel, a társadalmi élet alakulásával. Családok csoportosítása és letelepedése, a lakóhely lakóközösségeinek és a többi közösség viszonya, valamint a közösségek összességének racionálisan kialakítható ötvözte adja meg a település és a településhálózat funkcionális tartalmát. Ennek egybevetése a technikai fejlődéssel és a gazdasági viszonyok által meghatározott lehetőségekkel meghatározza a település és a településhálózat mindenkori rendjét, a művészet és a közízlés színvonala pedig a települések újszerű képét, sajátos areulátát alakítja ki.

E néhány gondolat kifejtéséhez segítséget adhat felszabadulás utáni társadalmi—gazdasági haladásunk, jelenünk alapos, sokoldalú elemzése. Számos kérdésre tehát a választ már a mi társadalmunkban is meg lehet keresni, hisz alapvonásai kezdetlegesebb, vagy fejlettebb formában felismerhetők már most is. Alakulásuk, lényegesebb vonásaik fejlődési tendenciáinak meghatá-

Salgótarján új városrésze

Dunaújváros

rozására filozófusok, közgazdászok, orvosok, pedagógusok, építészek közös munkájára van szükség. Egy ilyen munkára akadémiai téma keretében vállalkozott is az ÉKME Városépítési Tanszéke. Kutatásai azonban a témaváz kimunkálásán túl még nem jutottak el.

E tanulmányban a téma felvetésén túlmenően néhány kérdésre vázlatosan, a már máshol kifejtett gondolatok összegezéséeként már most megkísérrelhetjük a válaszadást, illetve a kutatás további irányának meghatározását.

*

Talán a leglényegesebbel kezdem: *a települési tájszerkezet fejlesztésének kérdésével*. A kapitalista társadalom fejlődése során — elsősorban a spontán ipartelepítés és iparfejlesztés következményeként — hazánkban kialakult települési tájszerkezetre is az jellemző, hogy egyrésztől nagy lakosság számú és területi kiterjedésű települések jöttek létre, amelyekben a lakosság zömének életkörülményei mind egészségtelenebbé, kellemetlenebbé, költségesebbé váltak, másrésztől nagyszámú fejletlen, a városi élethez szükséges feltételekkel szinte egyáltalán nem, vagy csak hiányosan rendelkező településtörödek alakult ki: az egyik oldalon a kétmillió budapesti települési konglomeráció, a másikon a közel 600 törpe (500 lakosnál kisebb) település. Mind a két esetben olyan településekkel állunk szemben, amelyek a lakosság igényeit megfelelő módon — racionálisan — nem tudják kielégíteni.

Településeink zöme nem városi jellegű. Még városaink egy része is mezőgazdasági jellegű: a városias központot kiterjedt falusias burok veszi körül. Feladataink nagyobb részét az ezzel kapcsolatos problémák adják. Ezeket a

Budapest, Üllői úti lakótelep

Budapest, Thälmann utcai lakótelep

településeket a múlt gazdálkodási és társadalmi rendje formálta, emiatt szerkezetük és kialakításuk általában korszerűtlen. Az új társadalmi—gazdasági rend alapján és tudatában kell kialakítani az új, és fejleszteni, átformálni a meglévő településeket, azok szerkezetét, felépítését, berendezését stb. Nézzük meg részletesebben milyenek ma ezek a települések és milyen legyen fejlődésük útja.

Ma már a falu népe a mezőgazdasági termelésben szinte egészen a szocialista társulás útjára lépett, de a közös termelés még csak kezdeti szakaszában van. Egy-egy település területén általában több, rendszerint kisebb termelőszövetkezet, egy részén esetleg állami gazdaság működik, ezenfelül helyenként — főleg nagyobb településekben — még számos más állami, illetve helyi szerv felügyelete alá tartozó ipari jellegű üzem termel. A társadalmi és termelési viszonyok alapvető változása ellenére az elmúlt gazdálkodási és társadalmi rendtől örökölt települési tájszerkezet és településszerkezet szinte teljesen változatlan maradt. Miután a háztáji gazdaságnak jelentős szerepe van a lakosság önellátásában és a piacra való termelésben is, a házhely legtöbbször még mindig nemcsak lakóhely, hanem munkahely is. A település majdnem egész belterülete magántulajdonban van, és így a telek még mindig a település belterületének alapegysége. A lakosság döntő többsége mindinkább szakít a hagyományos falusi beépítéssel, de a telkes, földszintes családiházas beépítéshez ragaszkodik. Az alacsony laksűrűség a közművesítési lehetőségeket gátolja és a rendszerint alacsony lakosságszám a teljes értékű ellátási rendszer létrehozását erősen korlátozza. Az ebből a helyzetből való elmozdulás, a már ma is korszerűnek mondott követelmények érvényrejutása csak több szakaszban képzelhető el, már csak azért is, mert a települések tervezését befolyásoló alapvető szempontok, tényezők változnak, fejlődnek. Általában megállapíthatjuk, hogy a társadalmi—gazdasági átalakulás gyorsabban megy végbe, mint a település tájszerkezet modernizálódása (lásd a tanyarendszer megszűnésének lassú ütemét).

A fejlődés végső fázisában — legalábbis a fejlődés belátható szakaszában — a két szocialista tulajdon közötti különbség határai elmosódnak és területileg egységes nagyüzemi gazdálkodási rendszer alakul ki, mely a szorosan vett mezőgazdasági termelés mellett egyesíti a mezőgazdasági termékeket feldolgozó ipar és esetleg a helyi ipar kisebb vagy nagyobb részét. Az iparban és a mezőgazdaságban végzett munka, valamint a fizikai és szellemi munka közötti különbség is egyre kisebbé válik a nagyarányú gépesítés, automatizálás stb. következtében. A társadalom gazdasági fejlődése folytán az életszínvonal nagyobb arányú emelkedése következik be, ez pedig lehetővé teszi a lakás- és ellátási, a közművesítési, a közlekedési igények magasabb fokon való kielégítését. Így az ipari és mezőgazdasági jellegű települések ellátottságában, felszereltségében megmaradt különbségek megszűnnek. Csak olyanok maradnak meg — esetleg olyan újabbak jelentkeznek —, amelyek a termelés jellegéből adódnak. Ez elsősorban viszonylag alacsonyabb lakosszámot és központi szerepkörű településekre való ráutaltságot jelent.*

Miután ez a fejlődés az ország egész területére, a települések többségére vonatkozik, a települési tájszerkezet átalakulása elkerülhetetlenné válik és megteremtődik a lehetőség hierarchikus, arányos, általában a mainál jóval ritkább településhálózat kifejlődéséhez, mely a mainál nagyobb lakosszámú és

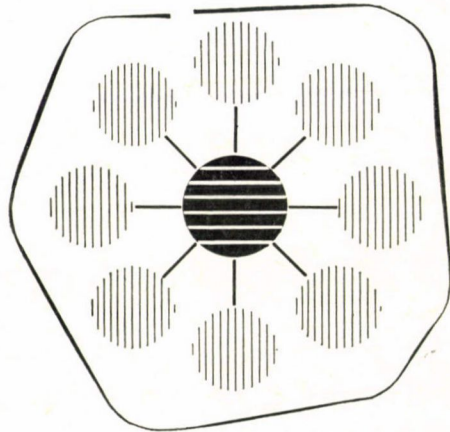
* Perényi—Farágó—Major: Mezőgazdaság és településtervezés. Budapest, 1962.

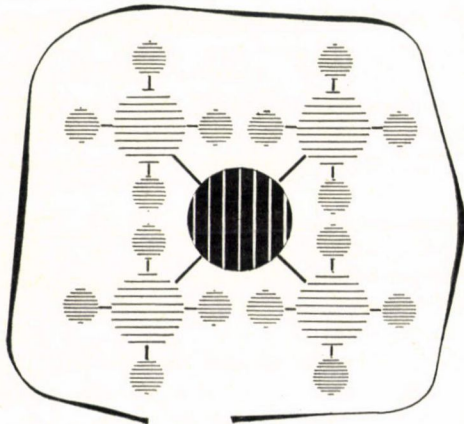
A település és településcsoportok elvi sémái

a) 60 000 lakosú település egy települési egységben

b) 60 000 lakosú településcsoport 20 000 lakosú központi településsel

c) 60 000 lakosú településcsoport 20 000 lakosú központi településsel és 5–10 000 lakosú, több településből álló települési csoportokkal

egymással jó közlekedési kapcsolattal összekötött racionális nagyságrendű (lakosságú) településekből tevődik össze.

Nézzük meg, hogyan szerveződhet meg ez az új településhálózat.

A településhálózat alapja a racionális méretű (lakosságú) település. Van egy minimális lakosságszám, amely a racionális települések jellegzetes nagyságának alsó határát jelentheti. Érthető, hogy ez a lakosság érték nem változatlan. De miután még hosszú ideig a gazdaságosság szempontjai döntő módon befolyásolják a számszerűség meghatározását, az általunk megadott értékeket hosszabb ideig érvényesnek lehet tekinteni, mert a korszerű életkörülményeket biztosító közintézmények, közművek és egyéb létesítmények célszerű és gazdaságos kihasználása alapján, a legésszerűbb településszerkezet kialakítási lehetőségének figyelembevételével határoztuk meg őket.

A racionális nagyságú ipari jellegű város lakosszáma mintegy 60 000, mert ebben az esetben az ipari terület egysége és telítettsége a leggazdaságosabban jelentkezik. Feltehető, hogy az ilyen nagyságrendű településekben — amennyiben a természeti adottságok kedveznek és az ipari technológiai követelmények különleges igénnyel nem lépnek fel — a közművesítés komplex megoldása a legcélszerűbb és leggazdaságosabb. Ugyancsak határozott előny, hogy a különböző városi funkciók ellátásához szükséges közintézmények leg-racionálisabb típusai létesíthetők és működtethetők. A racionális település-nagyság alsó határa mezőgazdasági vagy vegyes jelleg esetén 20 000 lakos. Ez a racionális városi közintézmény-ellátás alsó határa.

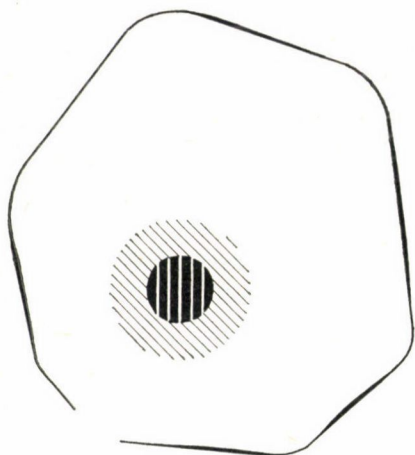
Nagyobb városok szükségességét csak regionális összefüggések határozhatják meg; létesítésük, illetőleg fejlesztésük esetében célravezető, ha a lakosság szám a 60 000 főnek többszöröse. Az ilyen nagyságrendű városok szerkezetét az egészségügyi, légoltalmi és közlekedési követelmények folytán mind a lakóterület, mind az ipari terület vonatkozásában decentralizálni kell. Ebben az esetben a 60 000 lakosú lakóterületi egységek, illetve a 20 000 dolgozót foglalkoztató ipari területek szinte önálló egységekként funkcionálnak a városban. Így a nagyobb város hazai viszonyainkban több (legfeljebb 4—5) 60 000 lakosú egységből tevődhet össze, és szervezése, térbeli közlekedési rendszere folytán egységes organizmust képez.

Hazánkban jelenleg mindössze 45 olyan település van, melynek lakosszáma 20 000 felett van, a többi 3228 település e nagyságrend alatt. Ez olyan adottság, melynek teljes megszűnésével nem lehet reálisan számolni, de nem is okvetlenül szükséges. Azoknak a településeknek, amelyek nagyságrendjüknél fogva nem képesek lakosaik valamennyi igényét helyben, zárt, önálló települési keretek között kielégíteni, szoros összefüggésbe kell kerülniük a környezetükben levő településekkel. Egyes települési funkciók szempontjából a települések csoportja is képezhet egységet, mivel e funkciók betöltése éppenúgy különböző épületek és létesítmények létrehozását követeli meg, mint egy összefüggő település területén belül.

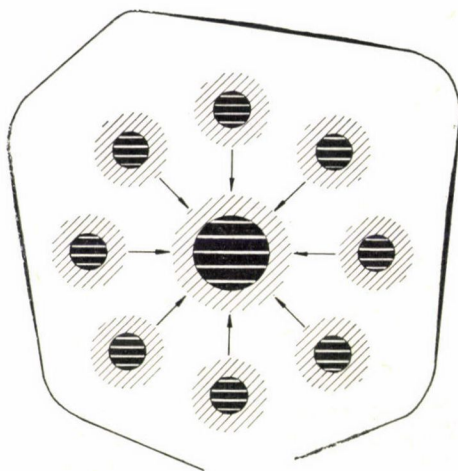
A településcsoport valamennyi települése berendezkedik mindazon szolgáltatások nyújtására, amelyek az alsófokú lakóterületi egységekre (a lakókörzetekre) jellemzők, valamint azon további funkciók betöltésére, amelyek az önálló települési élethez feltétlenül szükségesek (igazgatási, rendészeti, társadalmi—politikai stb. intézmények létesítése által). Az ezen túlmenő magasabb szintű igények kielégítéséhez szükséges intézmények és létesítmények közösen jönnek létre a településcsoport egy, vagy — a települési táj adottságaitól függően — esetleg több településében. Ebben az esetben az egyes tele-

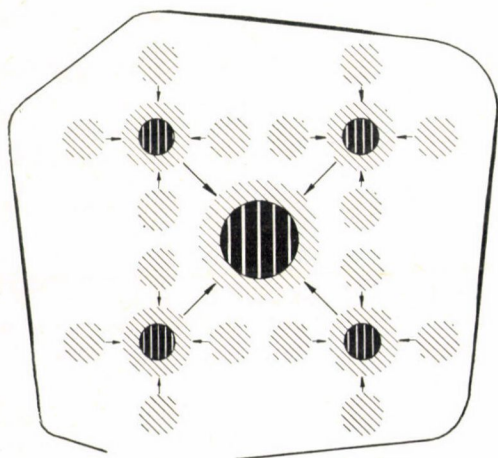
A településközpontok elhelyezkedésének elvi sémái.

a) 60 000 lakosú település egy központtal

b) 60 000 lakosú településcsoport 20 000 lakosú központi településsel. Minden település saját központtal rendelkezik

c) 60 000 lakosú településcsoport 20 000 lakosú központi településsel és 5–10 000 lakosú, több településből álló települési csoportokkal, melyekben csak a központi település rendelkezik központtal

pülések lakosságának száma a lakóközterekkel lehet egyenlő, tehát 2500—5000 vagy 10 000 fő. A településcsoport összlakossága viszont legalább 20 000 fő legyen, de előnyös, ha megközelíti a 60 000 főt.

Jelenleg az országban összesen 229 olyan település van, amelyek lakosság száma meghaladja az 5000 főt, de nem éri el a 20 000-et. Ezek, valamint a 710 db 2000—5000 lakosú település jelentős része nagyságrendjénél fogva már ma is racionálisnak tekinthető, megfelelő funkcionálásukhoz azonban meg kell teremteni a szükséges településhálózati összefüggéseket. Azok a települések, amelyek lakossága ma még nem éri el a 2000 főt, jelenleg nem rendelkeznek azzal a nagyságrendi jellegzetességgel, amelynek alapján az ország racionálisan kialakított településhálózatába beilleszkehetnek. Ezért e települések egy részének — főleg a nagyobbak — fejlődési tendenciáinak kibontakoztatása és ezen keresztül nagyságuk növelése, más részüknek viszont fokozatos elsorvasztása válhat feladattá.*

Külön kell foglalkoznunk az ország lakosságának 20%-át magában foglaló főváros problémáival. Budapest különleges helyzetet foglal el az ország egész településhálózatában. Fejlődésének problémái összefüggésben vannak az ország egész településhálózatának alakulásával és az említett átalakulás nem is képzelhető el úgy, hogy a főváros érintetlen maradjon. De a főváros településhálózati helyzetében, szerepkörében jelentős változások nem tétélezhetők fel egyhamar. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy lemondunk a korszerű követelményeknek megfelelő fejlesztéséről. Általában felvetődik a kérdés, hogy többmillió lakosságú városban biztosíthatjuk-e mindazon követelmények kielégítését, amelyeket a korszerű városépítési elvek megvalósítása megkövetel? Véleményünk szerint igen: a terület megfelelő tagolásával, a beépítési sűrűség lazításával, a nagyobb növényzettel fedett területek létesítésével, a jó közlekedési és közműellátási viszonyok megteremtésével. E célkitűzések valóraváltására Budapestnek megvannak az adottságai. A város — éppúgy mint a többi európai nagyváros — több település egyesüléséből alakult. A város peremén elhelyezkedő volt elővárosok — most a város peremkerületei — nem mindenhol épültek még össze a város belső magjával és egymással, így több helyen kedvezően tagolt a város szerkezet. Ennek megtartása szükséges, illetve a tagoltság megteremtése helyenként könnyen biztosítható. Ezek a külvárosi kerületek racionális, megközelítőleg 60 000 lakosú negyedeket alkotnak. A sűrűn beépített belső területek mind nagyobb részén az épületállomány egyre inkább elavul, helyenkint már most is igen költséges a fenntartása. Erőteljesebb szanalással, a lakosság szám csökkentésével fokozatosan megoldható a város belső területének olyan lazítása is, amely racionális (120—180 000 lakosú) nagyvárosi egységek létrehozását eredményezné.

Amennyiben az ipar egy részét is kivinnék a város területéről, és úgy helyeznék el, hogy a nagyváros távolabbi környékéről jövő ingázókat lekötne, e célra új települések létesítése, illetve a meglévő települések fejlesztése szükséges. Ezzel a várost egy, illetve két településgyűrű veheti körül. Az első gyűrű a megközelítőleg 20 000 lakosú alvóvárosok (ipari üzemek nélküli települések)

* Dr. Perényi Imre—Dr. Faragó Kálmán: A racionális település nagyságok kialakulásának lehetőségei Magyarországon. Településtudományi Közlemények, 15. sz. Budapest, 1963.

Dr. Perényi Imre—Faragó Kálmán: A racionális város nagyságok meghatározásának elvei. Településtudományi Közlemények, 12. sz. Budapest, 1960.

sorát foglalja magában a nagyvárosban levő ipari üzemek dolgozói részére, míg a második gyűrűben levő közel 60 000 lakosú településekben a nagyvárosból kihelyezett ipari üzemek helyezkednének el és azok dolgozói laktának. Így a nagyvárosi tömörülés a zsúfoltságot és egyéb káros jelenségeket kiküszöbölve fokozatosan decentralizált nagyvárosi konglomerációvá alakulna át.*

A magyar településhálózat fejlődésének, átépítésének megoldása mindezekelőtt a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésével van összefüggésben. A települések arányos, racionális irányba való fejlődését lehetővé teszi a szocializmus építésének egyik alapvető elve, az ipari decentralizáció követelménye. Hazánkban jelenleg ez különös súllyal esik latba, mert egyrészt nagyszabású ipar-átszervezési folyamat zajlik le, mely egyes iparágak teljes átprofilozását, ipari üzemek összevonását, egyes nem gazdaságosan termelő üzemek megszüntetését, új, korszerű üzemek létesítését jelenti, másrészt a mezőgazdaság szocialista átalakulása következtében racionális méretű mezőgazdasági nagyüzemek jönnek létre nagy kiterjedésű területeket átszövő termelési kooperációval. E kétirányú folyamat a népesség foglalkozás szerinti megoszlási arányainak megváltozását eredményezi, és ennek igen komoly területi vonatkozásai is vannak. A népgazdaság tervszerű fejlődésének jelenlegi iránya elvezethet az arányos, többszintes, racionális nagyságú településekből álló településhálózat kialakulásához és ez már a kommunizmus korának települési rendje lesz.

*

A település korszerű szerkezetének kialakítására vonatkozóan mai ismereteink és tapasztalataink birtokában már elég határozottan körvonalazhatjuk azokat a követelményeket, amelyeket a jövő településeinek — elsősorban a településhálózat csomópontjait képező városoknak — ki kell elégíteniük s amelyeket éppen ezért már ma figyelembe kell vennünk várostervezésünkben. Csak néhány főbb elvet kívánunk itt lerögzíteni, részletes véleményünket más munkáinkban már kifejtettük.**

A település korszerű szerkezetének kialakítására vonatkozó alapvető követelmény a város területének megfelelő tagoltságú kiépítése a városi funkciók (munka, pihenés stb.) zavartalan teljesítése érdekében. Hangsúlyozzuk, nem szórtságra, hanem a megfelelő tagoltságra kell törekedni. Így a rendeltetésük szempontjából homogén városrészek helyébe a korszerű város egyes területrészeihez bizonyos rendeltetések, funkciók kapcsolódnak, melyek a város rendeltetéséből folyó valamely követelmény kielégítésére szolgálnak és megadják azok sajátos jellegét.

A város funkcionális területi egységei a legnagyobb mértékben egymásra vannak utalva; a város területén történő elhelyezésük, egymáshoz és a környező tájhoz való viszonyuk hatással van az ipari termelés és szállítás gazdaságosságára, a lakosság egészséges telepítésére, a városi közlekedés racionális kialakítására, a lakosság megfelelő ellátására stb. A város funkcionális területi egységei is további belső egységekre, esetleg övezetekre oszlanak. A lakóterület leggyakrabban előforduló belső egysége a lakóközvet és a lakónegyed.

* Dr. Perényi Imre: Budapest és környékének általános városrendezési terve a nagyvárosok fejlesztési problémáinak tükrében. Településtudományi Közlemények, 13. sz. Budapest, 1961.

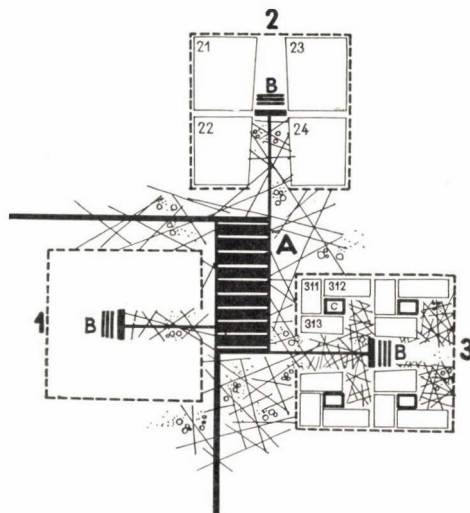
Dr. Perényi Imre: Budapest fejlesztésének időszerű kérdéseiről. Településtudományi Közlemények, 10. sz. Budapest, 1958.

** Perényi Imre: Településtervezés (2. kiadás). Budapest, 1963.

A lakókörzet és a lakónegyed a város lakóterületének alsóbb, illetve felsőbb fokú, forgalmi utakkal határolt lakóterületi egységei, amelyek kisebb, illetve nagyobb kiszolgálási hatósugarú közintézményekkel rendelkeznek. A lakókörzet, illetve lakónegyed ugyanakkor egy határozott térbeli rendszert, együttest képez, amely több lakókomplexumból, közintézményterületből, közhasználatú zöldterületből, utak és terek rendszeréből áll. Jelenlegi számításaink szerint a racionális lakókörzet lakosainak száma 2500, 5000, 10 000 fő, a lakónegyed racionális lakosszáma 60 000 fő (az alsó határ 20 000 fő). Több száz ezer lakosú nagyvárosokban a lakónegyedeken túlmenően olyan *nagyvárosi egységek* is kialakíthatók, amelyek szinte teljesen önálló városi közintézményellátással rendelkeznek, több lakónegyed összességének tekinthetők. Bizonyos esetekben mind a lakónegyedek, mind a nagyvárosi egységek külön ipari területtel, esetleg több iparterülettel rendelkeznek; ez esetben lényegében nem lakóterületi, hanem városi komplex funkcionális egységekkel állunk szemben. Nagyvárosok szerkezetét helyes ebben az irányban fejleszteni; e megállapítások nálunk jelenleg csak Budapestre vonatkoztathatók.

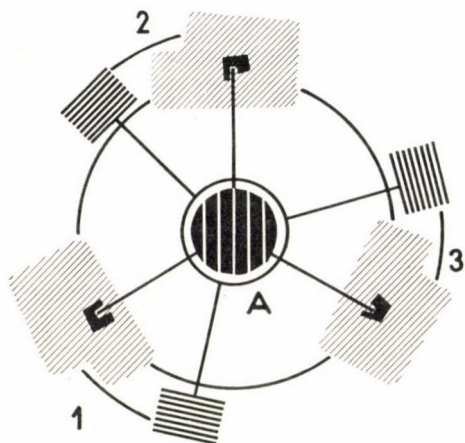
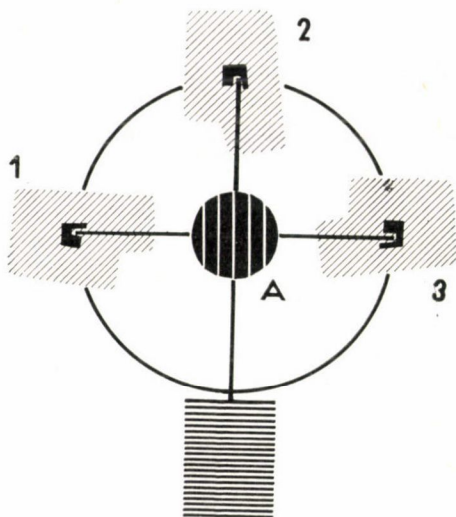
Az ipari területet — többnyire ártalmas áthatásai miatt — nem célszerű más területi egységgel összeépíteni, hanem védőterület beiktatásával el kell különíteni, törekedve azonban arra, hogy ez a szétválasztás ne legyen olyan nagy mértékű, hogy a közlekedés és közműszolgáltatások szempontjából hátrányos következményekkel járjon. Ez a távolság az ipari ártalmak elleni sikeres védekezés esetén minimális lehet. Jelenleg ez az ipari területen fekvő üzemek jellegétől függően általában 500 és 1000 m között van, különleges kikötések esetén több kilométer is lehet, de így sem jelent tökéletes védelmet. Ezért rendkívül fontos, hogy a technológiai tervezés az üzemeltetés ártalmas kihatásait minimálisra szorítsa.

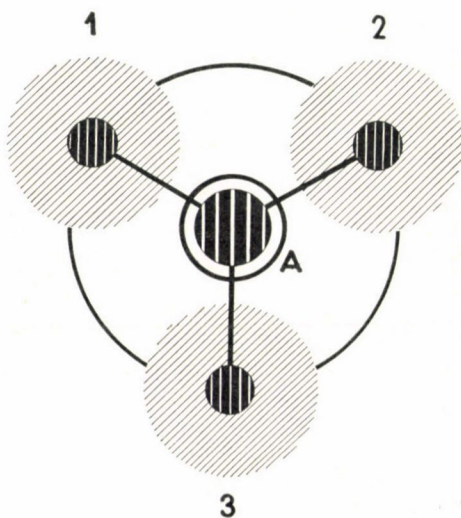
Lakóterület belső egységeinek javasolt rendszere nagyobb település esetén. 1,2,3 lakónegyed; 21,22,23,24 lakókörzet; 311,312,313 lakókomplexum. A település központja. B lakónegyed központja. C lakókörzet központja

Lakókörzetekből felépített kisebb város szerkezetének sémája: 1, 2, 3 lakókörzetek; A városközpont. A vastagabban vonalkázott felület az ipari területet jelöli

Lakónegyedekből felépített nagyobb város szerkezetének sémája: 1, 2, 3 lakónegyedek; A városközpont. A vastagabban vonalkázott felület az ipari területet jelöli

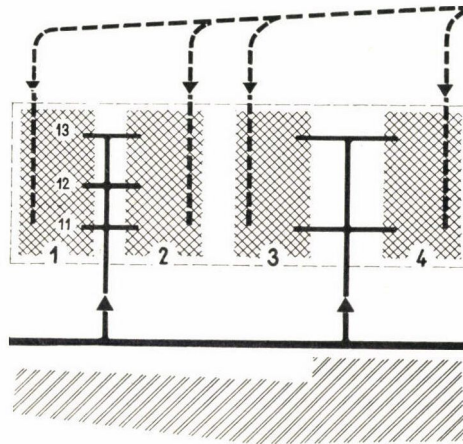

Nagyvárosi egységekből felépített város szerkezetének sémája: 1, 2, 3 nagyvárosi egységek. A városközpont

Az ipari terület utakkal, esetleg védősávokkal tagolt tömbökre oszlik, melyek egy vagy több ipartelepét foglalnak magukban. Az ipari beruházások tömbösítése és kooperációja (közös létesítmények révén) — a mai gyakorlattal szemben — gazdaságilag rendkívül előnyös mind a beruházás, mind az üzemeltetés terén.

A város központi szerepkörének, lakossága társadalmi-kulturális igényeinek növekedésével mind nagyobb jelentőségűvé válik a városközpont területe, melynek szerepköre a múlthoz viszonyítva jelentős változáson megy át. A városközpont kiterjedése, funkcionális szerepe nemcsak a város nagyságának, hanem központi szerepkörének és szerkezetének is függvénye. A városközpont aránylag kisebb lakosságú városban is összetettebb funkcionális tartalmú lehet. A nagyobb város területe erősebben differenciálódik — a lakó- és az ipari területen erőteljesebben szétválasztódik és a lakóterületen belül több lakóterületi egység jelentkezik (nagyvárosi egység, lakónegyed), melyek helyi központjai olyan szükségleteket is kielégítenek, melyek kisebb városban csak összvárosi szinten jelentkeznek. Ezzel a város alközpontjai átveszik a városközpont tartalmának egy részét. Ezen felül a kisebb vagy nagyobb központi-szerep is nagymértékben közrejátszik a városközpont tartalmának meghatározásánál. Ennek következtében még kisebb lakosságú városban is — ha az nagyobb tájközponti szerepkörrel, vagy különleges központi szerepkörrel rendelkezik — összetettebb lesz a központ, nagyobb területet igényel, mint esetleg egy nagyobb lakosságú, de csak jelentéktelen regionális szerepkörrel rendelkező városban. A városközpont a városnak olyan körülhatárolt területe, ahol a város, a régió az ország jelentősebb igazgatási, politikai-társadalmi, kulturális, kereskedelmi stb. intézményei helyezkednek el. A városközpont a modern város új tartalommal telített fóruma is, felvonulási utakkal és terekkel, parkokkal és kertekkel.

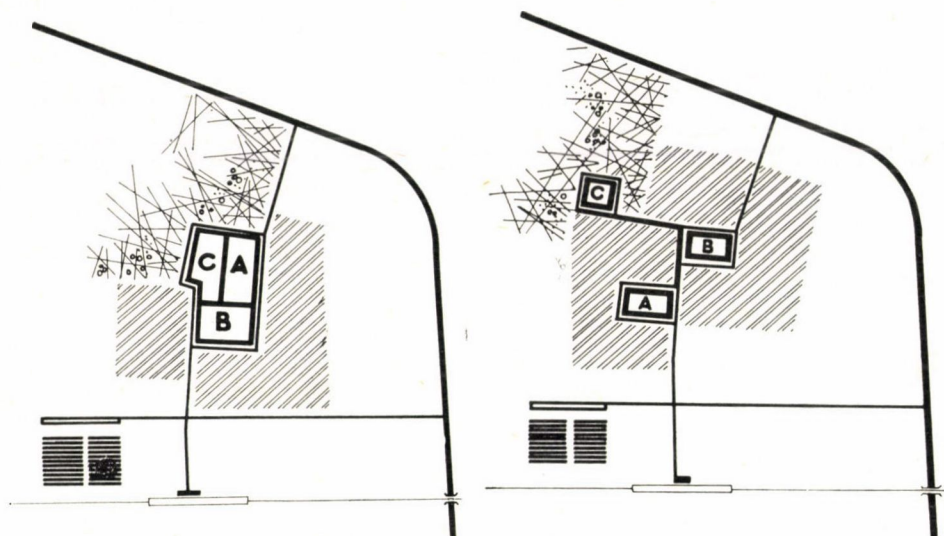

Városi ipari terület szerkezete.

1,2,3,4 ipari tömbök; 11,12,13 ipartelepek.

A folytonos vonal a dolgozók áramlásának irányát, a szaggatott vonal az anyag- és áruszállítás útvonalait jelzi

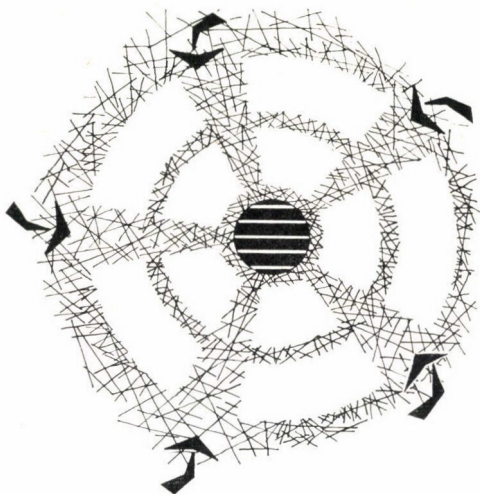
A városközpont övezeteinek elhelyezkedése egymáshoz kapcsolódóan (bal ábra) és szétosztottan (jobb ábra); ferde vonalkázás: lakóterület, vízszintes vonalkázás: ipari terület
 A igazgatási övezet, B kereskedelmi övezet, C kulturális övezet

Nagyobb, összetettebb tartalmú városközpont többirányú (igazgatási, kulturális, kereskedelmi) rendeltetésének megfelelően területi övezetekből állhat: az *első* övezetben az igazgatási és társadalmi-politikai jellegű intézmények helyezkednek el, a *második* a kulturális jellegű intézmények számára lenne fenntartva, a *harmadik* a kereskedelmi létesítmények övezete. E tagolás nemcsak az egy testben kialakított központ övezeti felosztását jelentheti, hanem a központ erőteljesebb térbeli tagolását is, amely még bizonyos területi elkülönítést is eredményezhet: tehát három központ létesítését. Ebben az esetben sem szabad azonban lemondani a három központ funkcionális és kompozíciós összekapcsolásáról.*

Különös szerepe van a korszerű városszerkezet kialakításában a *zöldterületnek*, mely egyrészt a három funkcionális területi egységet (lakóterület, ipari terület, városközpont) fogja össze egy összetartozó településszervezetté, másrészt biztosítja a zavartalan funkcionálisukhoz szükséges elválasztást, tagolást. A település zöldterületi vázának kialakításánál kedvező, ha a területi egységeket és az azokon belüli egységeket (pl. a lakóterületen a lakókörzete-ket, lakónegyedeket) egymástól elválasztó zöld sávok (fásított utak, sétányok) összefüggő rendszert alkotnak a nagyobb zöldterületekkel (kertekkel, parkokkal) és a lakó- és ipari terület között létesített, valamint a városkörnyéken fekvő zöldterületekhez (erdőparkokhoz, védősávokhoz) kapcsolódnak. A zöldterületek nemcsak a város funkcionális egységeit és azok belső egységeit tagolják, hanem emellett még kitöltik a területi elemek (épületek, utak stb. által elfoglalt területek) közötti szabad területeket.

* Dr. Perényi Imre: A magyar történelmi városközpontok reorganizációjának kérdéséhez. Településtudományi Közlemények, 16. sz. Budapest, 1964.

A város zöldterületi vázának kialakításánál betartandó elvi követelmények: egyenletes elosztás, összefüggő rendszer, és a környező tájjal való kapcsolat

A város főbb funkcionális területi egységeinek jó *forgalmi kapcsolatban* kell lenniük egymással, a város egész területével, ugyanakkor biztosítani kell belső forgalmuk megfelelő lebonyolítását és az átmenő forgalom zavartalan levezetését is mind a személyforgalom, mind a teherforgalom vonatkozásában. Nem kívánatos, hogy ez a két forgalom egymást zavarja, térben vagy időben keresztezze. Elképzelhető ezért külön úthálózat létesítése is, amely e kétfajta forgalmat teljesen elválasztaná, költséges kihatásai miatt azonban megelégedhetünk a forgalomnak időben való széjjelválasztásával.

A személyforgalmat jellegének megfelelően kell megkülönböztetnünk. Így beszélhetünk gyalogos forgalomról, személyautóforgalomról és a tömegközlekedési eszközök forgalmáról. A városközpontban, a lakóterületen, az ipari területen biztosítani kell egyrészt a gyalogos tömegek közlekedését és ehhez megfelelő szélességű utakat és tereket, másrészt a város bizonyos helyein, elsősorban a leglátogatottabb részén, a nagyobb befogadóképességű közintézmények, nagyobb kereskedelmi létesítmények, igazgatási intézmények, irodaházak előtt nagyobb méretű gyülekező és parkolóhelyeket. A tömegközlekedési eszközök vonalai sűrűn hálózják be a város területét. Egészen nagy városokban az intenzív személyforgalom miatt kívánatos, hogy e forgalom szintben is el legyen választva a városközpont belső forgalmától. A nagyobb városok központjainak intenzívebb forgalmú útvonalain, valamint a város kivezető forgalmi útjain a szintbeni kereszteződés elkerülése végett gyalogaluljárók, esetleg gyalogos forgalmat lebonyolító hidak és felüljárók létesítése célszerű.

A korábban már vázolt településhálózati összefüggéseknél még jelentősebb az a szoros kapcsolat, amely a város és környéke között fennáll. Minden központi szereppel, amit a város betölt — legyen az igazgatási, oktatási, kulturális, egészségügyi stb. — bizonyos vonzások járnak együtt, amelyek egy kisebb vagy nagyobb területre, illetve annak lakosságára gyakorolnak hatást. Ez a hatás kölcsönös: nemcsak a város nyújt szolgáltatást környékének, hanem a környék is a városnak: mezőgazdasági termékekkel való ellátás, pihenés, helyi építési anyagokkal való ellátás stb. terén. A vonzásterület min-

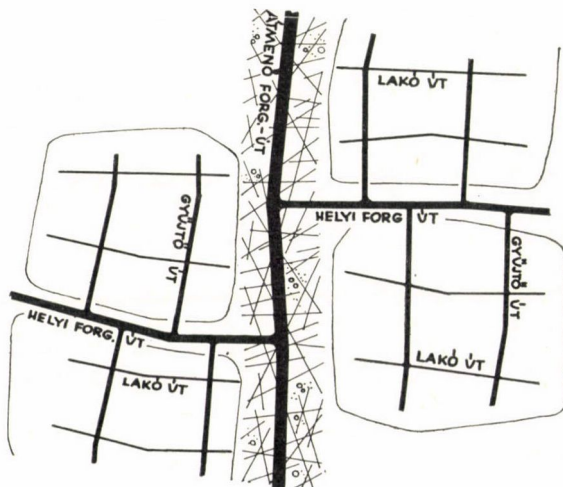

den más funkcionál más és más és ha ezeket összességükben nézzük, a vonzás-területnek olyan határát állapíthatjuk meg, amely az ún. „városkörnyék”-et jelöli ki. A város szerkezetének kialakítása nem lehet független a városkörnyék területfelhasználásának követelményeitől. A városi utak, tömegközlekedési vonalak egy része a városkörnyék területén folytatódik. A városkörnyéki erdők, parkok, gyümölcsösök a város beépítési területébe hatolnak be. Így a település és a környező táj nem különül el egymástól, hanem organikus egységet képez.

A fentiek során vázolt elvek nagyobb részét lényegében már most, új városaink tervezése során alkalmazzuk. Meglevő városaink és várossá fejlesztendő településeink tervezésében is merészebben kell ezeket az elveket érvényesítenünk, természetesen megfelelő alapossággal kimunkálva a megvalósítás ütemezését. A rekonstrukció végrehajthatóságának ez az alapfeltétele. Városaink épület- és létesítmény-állaga általában a következő tervezési időszak küszöbén (15–20 év múlva) olyan állapotban lesz, hogy gazdaságilag is elkerülhetetlen lesz gyökeres rekonstrukciójuk. A jelenlegi időszak városfejlődésének ezt nem szabad megakadályoznia, illetve megnehezítenie. Ezért meglevő városainkra is a tervezési időszakot meghaladó időre — 30–40 éves távlatra — szóló fejlesztési koncepciót kell kidolgozni.

*

A település korszerű beépítése és felszerelése kérdésében mindenekelőtt a lakásépítés területén kell néhány kérdést tisztáznunk. Már a közeljövő célkitűzése, hogy minden család számára lakást kell biztosítani, a jelenleginél valamivel nagyobb méretű, de minden esetben jobb felszereltségű lakást. Meg kell találni a család életének változása következtében változó lakásigény differenciált kielégítésének lehetőségét. A lakás nagysága és felépítése szerves kapcsolatban van a közintézményellátás fejlettségével. Ezért a lakás nagysága viszonylag kevésbé emelkedik, a területi többletigényt a jelenlegi lakás egyik-másik funkcióját átvevő közintézmények elégítik ki. A közintézményellátás területén a közel teljes ellátottság elérésével számolhatunk, a lakáshoz (lakás-

A település belső úthálózatának elvi rendszere

csoporthoz) a mainál nagyobb telítettségű közintézmények fognak tartozni. Ezért gondolni kell arra is, hogy a lakáscsoportokhoz kapcsolódóan biztosítani kell olyan középületek elhelyezését is, amelyek a ma még csak sejtett vagy teljesen ismeretlen igények kielégítését is szolgálják.

A mai igények némelyike is bizonyos változáson megy keresztül. Ez felveti olyan középület-típusok kialakítását, amelyek egyszerre több és változó funkciót tudnak ellátni. Az építés iparosítása is megköveteli a típusszerkezetek, típusépületek alkalmazását, a megnövekedett igények pedig előtérbe helyezik a gazdaságosságot. Csak egy példát: az iskola délelőtti igény, a kultúrház délutáni. E két funkció egy épületben való lebonyolítását a megfelelő fertőzés-megelőző módszerek már ma is lehetővé tennék.

A közösségi élet a mainál kétségkívül nagyobb jelentőségű lesz, az önkormányzatok szerepének növekedésével kell számolnunk, és ez is újfajta közintézményeket, újfajta rendeltetésű közterületeket igényel. Mindez kihat a beépítési módra és jellegre is: tömbszerű, zöldbeágyazott, szabadonálló beépítés lehet csak alkalmas az elmondottakra való tekintettel. Nem az épületek veszik körül a növényzetet (szkverek, keretes beépítés stb.), hanem a növényzet az épületet. Ez az egyik nagy forradalmi felismerése korunk városépítésének. A beépítés jellegét (magas, középmagas, alacsony, földszintes) és módját (sávhasas, pontház, blokkház) a funkció és az építés, valamint üzemeltetés gazdaságossága dönti el.

A közüzemek, a közművek, és a közlekedés területén nagy fejlődés várható. Ahogy az emberiség megszabadul a katonai kiadások nagy terheitől, az új energiaforrások révén bőven állnak majd rendelkezésre az eszközök az ipar, a szolgáltatások, az építkezés és a közlekedés céljára. A nagyarányú felhalmozás segítségével általánossá válik az automatizálás az iparban, a közlekedésben. Ez szinte beláthatatlan következményekkel jár. A közeljövőben várható fejlődés illusztrálására csak néhány példát említünk. Ami a mai értelemben vett közüzemeket illeti, közülük lesznek olyanok, amelyek a technikai fejlődéssel megszűnnek (pl. a házi szemét összegyűjtése helyett annak házi őrés, illetve égetés útján való megsemmisítése). Lesznek olyan közüzemek is, amelyek átalakulnak. Általában mindinkább regionális jellegűek lesznek és ipari üzem jellegűek. Számolni kell új közüzemi fajták jelentkezésével is. Hasonló a helyzet a közművek területén. Az ellátottság fokozatosan 100%-os lesz, mind újabb közművek, illetve épületberendezések jelentkeznek (mint pl. mesterseges klíma, képernyős telefon-összeköttetés). A közműellátást két fő iránya, rendszere — egyrészt a nagy kapacitású forrásokból távvezeték rendszerrel történő ellátás (regionális, országos, nemzetközi vezetékek segítségével), másrészt vezeték nélküli, helyben termelő, önműködő közművek — valószínűleg még hosszú ideig változó eredménnyel küzdenek egymás mellett. A közlekedés területén ebben a társadalmi rendszerben a tömegközlekedés fejlesztésének, a sűrű, összetett és differenciált közlekedési hálózatnak van elsőbbsége. Az egyéni közlekedésre szolgáló járművek problémáját nem szabad lebecsülni, de túlbecsülni sem; jellege más, mint a kapitalista országokban. Nem a mindennapos közlekedés — erre fejlett tömegközlekedési eszközök állnak rendelkezésre —, hanem a szórakozások, kirándulások, utazások célját szolgálja.

*

A településhálózat kialakítása és a településfejlesztés során a fentiekben ismertetett főbb szempontokat — mint fejlesztési tendenciát — a ma készülő

tervekben figyelembe kell venni. Városrendezési és regionális fejlesztési terveinknek koncepciózusaknak kell lenniük, de reálisan vegyék figyelembe az átmenet — nem is olyan rövid — időszakát is, ezért jól ütemezhetőek legyenek. A ma készülő tervek ne tartalmazzanak nagyobb távlatban megvalósítható részletmegoldásokat, hiszen az igények és a lehetőségek állandó mozgásban vannak és ma még nehezen tudjuk meghatározni a távlatban reálisan megvalósíthatókat. Egész tervezési munkánkban a merész távlati koncepciók mellett a legmesszebbmenően szem előtt kell tartanunk a gazdaságosságot. Az ökonomikus megoldás nem jelent okvetlenül szegénységet, a racionális megoldás szürkeséget. Alapvető követelmény, hogy azok a tervek, elképzelések, melyek a mai gazdasági helyzet adta lehetőségek figyelembevételével születnek, ne akadályozzák a későbbi nagyobb ütemű fejlődést, ne zárják ki a nagyobb szabású megoldás távlati lehetőségét.